

Onoplettendheid en berekening

Opzienbarende ontvluchting uit de gevangenis¹

Klaas de Graaff

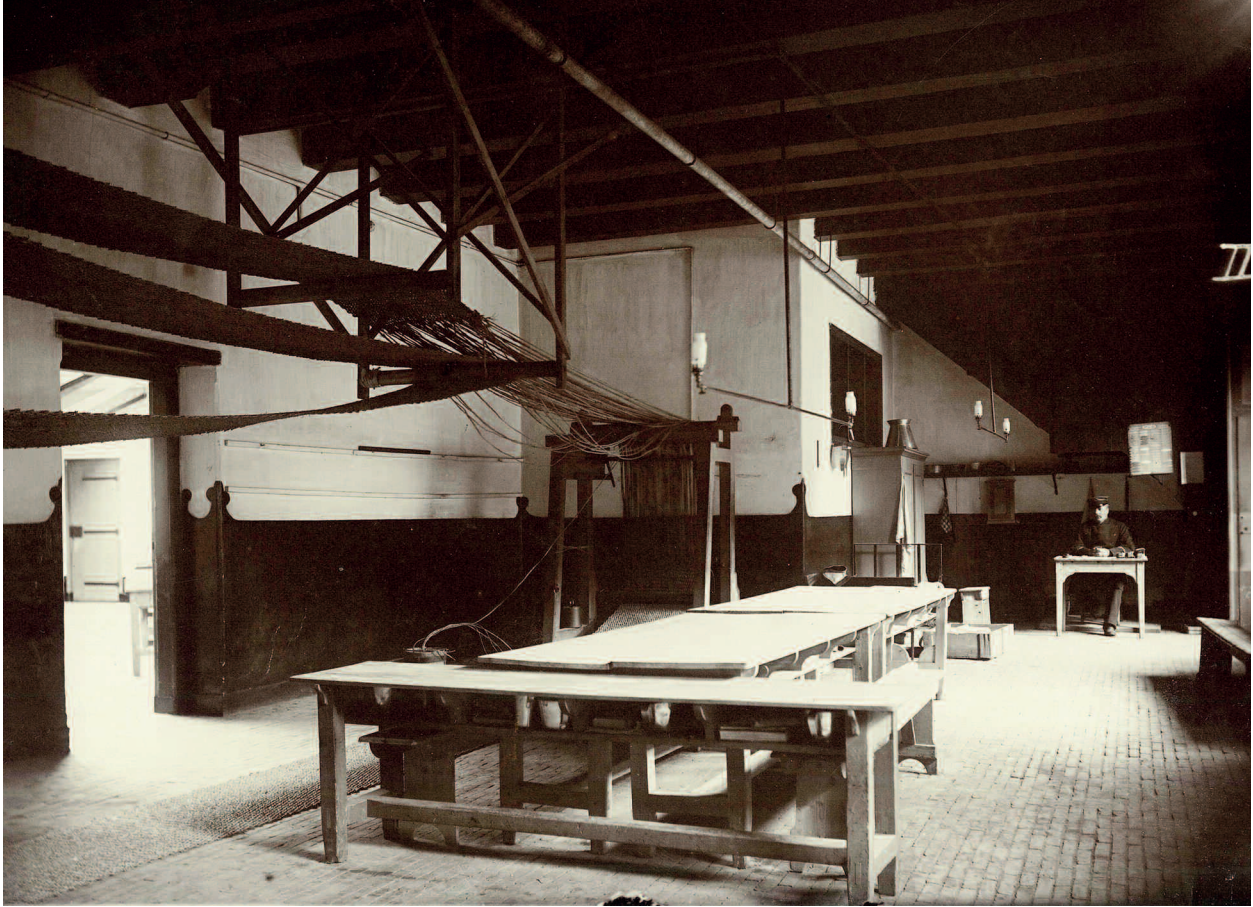
Ontvluchtingen uit gevangenissen oefenen een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op gedetineerden en vinden als spannend verhaal gretig aftrek bij het publiek. In de zestiende en zeventiende eeuw rekenden de machthebbers een ontsnapping zwaar aan, terwijl dat in de eeuw erna met een correctie werd afgedaan.² Na de vestiging van het koninkrijk kwam het de ontvluchte boef weer duur te staan en kon hij rekenen op een extra straf van minstens een half jaar.

In het eerste decennium na ingebruikname (1807) van de Bossche gevangenis vonden er enkele ernstige ontvluchtingen plaats. Nadien beperkten de ontsnappingen zich tot enkele incidenten.³ Doch ruim honderd jaar geleden vond in de toenmalige strafinrichting van 's-Hertogenbosch een wonderlijke ontvluchting plaats die de gemoederen in de gevangenis behoorlijk bezig hield en die een bewaarder duur kwam te staan.

Op donderdag 12 september 1907 zit bewaarder Wilhelmus Everhardus van der Bok achter een klein tafeltje op de werkzaal van de Bossche gevangenis.

Sint Jorisstraat met links het Huis van Bewaring, ansichtkaart ca. 1910. (Stadsarchief, reproductie)

Werkzaal met op de achtergrond aan het tafeltje de cipier. Links de deur naar de 'weefzaal'. (Foto in het procesdossier uit 1907, BHIC)

Hij kijkt om zich heen en pakt het boekje van de gestichtsarts waarin hij de namen van de gevangenen opschrijft die de dokter willen spreken. Van der Bok ergert zich aan gevangene Eustachio Simeone die telkens naar de aangrenzende zaal loopt, daar koffiebonen pakt om die vervolgens op te eten. Hij heeft hem al een paar keer de wacht aangezegd, maar de Italiaan uit Amsterdam heeft daar gewoon maling aan. De bewaarder zou hem op rapport kunnen zetten, maar hij is bang zijn gezicht te verliezen bij zijn superieuren. In het latere verhoor van Van der Bok geeft hij aan niet veel vertrouwen te hebben in de sancties die de directeur gedetineerden zoals Simeone oplegt. 'Een slap beleid voeren ze', heeft Van der Bok zich tegenover zijn collega's laten ontvallen.

Van der Bok moet die dag toezicht houden op twee werkzalen die van elkaar gescheiden zijn door een open tussendeur. Hij zit op de zaal waar Simeone gevlochten matten moet modelleren en kan niet in de andere zaal kijken. Daar zitten zes gevangenen aan twee tafels koffiebonen te 'lezen', ze verwijderden kapotte en verbrande exemplaren. Sommige gedetineerden vinden de bonen een traktatie, vooral Eustachio. Telkens als hij naar de andere zaal sluipt, neemt hij een handje mee om die vervolgens op zijn eigen werkplek op te peuzelen. De andere

werkplaats wordt de weefzaal genoemd, omdat daar vroeger textiel werd vervaardigd.

Gelukkig voor Van der Bok zit de dienst er om drie uur op.

Eenzame opsluiting voorbij

De gevangenis in 's-Hertogenbosch heeft er sinds 1888 een landelijke functie bij gekregen. Mannen ouder dan zestig jaar, jongens onder de 21 jaar en gevangenen met psychische problemen worden vanaf dat jaar niet meer in eenzaamheid opgesloten. Overdag werken zij gezamenlijk; 's avonds en 's nachts verblijven ze in afgeschermdes cabines. Daarvoor moet de arts van de inrichting wel een verklaring afgeven. Dan blijken er in heel Nederland ineens tal van epileptici en gevangenen met een neurotische aandoening vast te zitten. Soms heeft het er veel van weg dat de grootste lastpakken zo nodig een gemeenschapsregime moeten krijgen. De 45-jarige Simeone behoort tot die groep. Hij was veroordeeld voor een poging tot moord en maakte deel uit van een crimineel circuit in Amsterdam. In België had hij meermalen met justitie van doen gehad. Waarschijnlijk had hij zich in de Amsterdamse gevangenis dusdanig misdragen dat de directeur hem via een doktersattest naar de gemeenschapsgevangenis in Den Bosch liet sturen. Hij leed volgens het dossier 'aan overprikkeling van het zenuwstelsel' en diende nog tot 6 maart 1911 zijn straf van vijf jaar uit te zitten.

Ontsnapping

Volgens een latere getuigenverklaring van gedetineerde Friedrich Johne, een Duitse slotenmaker afkomstig uit 's-Hertogenbosch, gebeurt er tussen twee en drie uur van die dag (na de gebruikelijke erwtensoep op donderdag tussen de middag), het volgende in de weefzaal. De 21-jarige gevangene Dirk van Donselaar, een koetsier uit Schoten (NH) staat op en klimt op een van de weefstoelen. Hij neemt een losse houten steunbalk van de weefstoel waarop hij staat, steekt die tussen de stangen van het ijzeren rooster dat onder de lichtkap hangt en wringt de balk heen en weer. Johne zegt bij het verhoor dat hij een knal hoorde en toen zag dat een van de ijzeren spijlen gebogen of gebroken was. De gevangenen Kleermans en Mohringen staan bij de verbindingsdeur op de uitkijk. De gevangene Van Breemen gaat naar de andere zaal om gebruik te maken van 'de beste kamer', het daar aanwezige toilet. Daar kan hij ook polshoogte nemen of bewaarder Van der Bok uit het zicht is. Van Donselaar springt van de stoel af en roept Simeone, die direct door de openstaande deur de weefzaal binnenkomt. Beiden beginnen met elkaar te fluisteren. Friedrich Johne maakt daaruit op dat beide mannen

De verboden tralie is duidelijk zichtbaar. (Foto in het procesdossier uit 1907, BHIC)

Bewaarder op het dak bij de plek waar de twee gedetineerden over de muur ontkwamen. (Foto in het procesdossier uit 1907, BHIC)

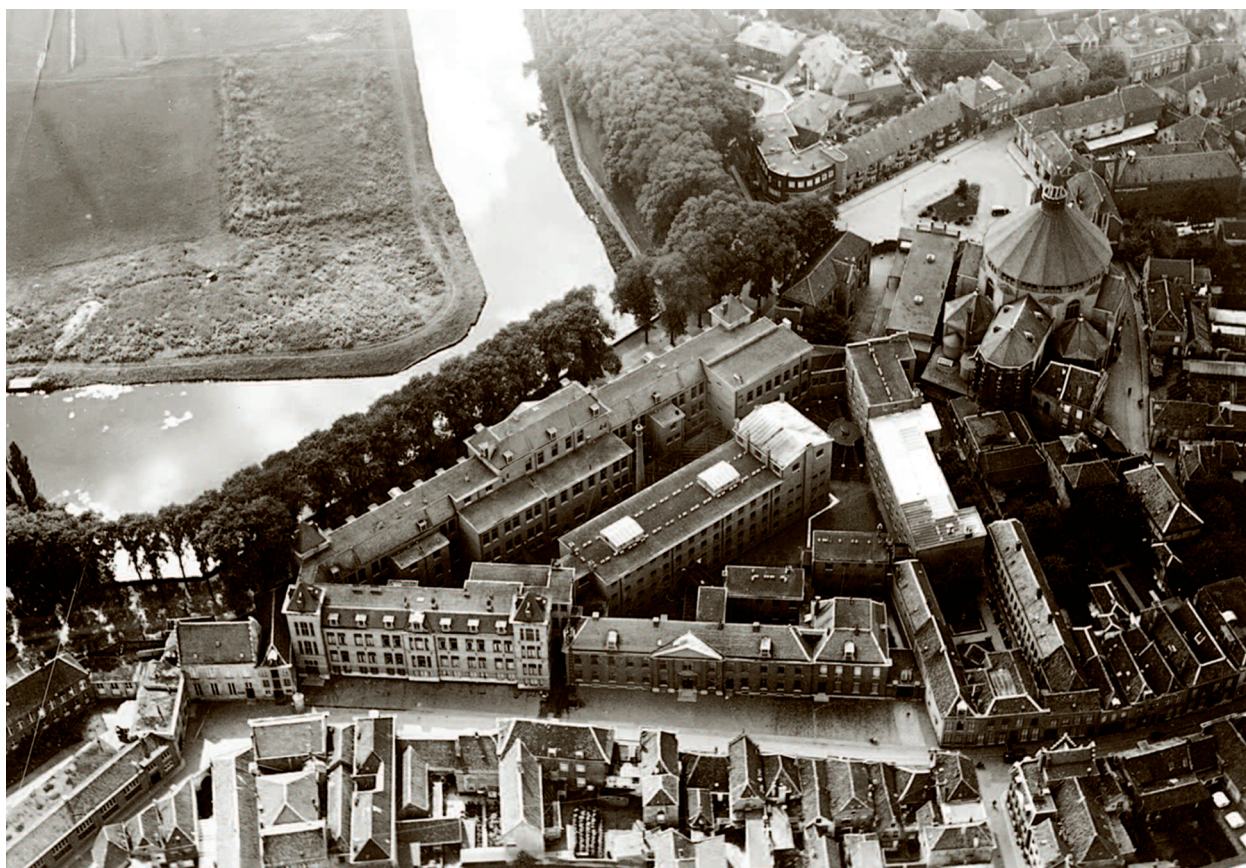
van plan zijn te vluchten. Achteraf zegt hij dat hij dit aan de bewaarder wilde melden. Of hij dat werkelijk van plan was blijft de vraag. Gedetineerden die hun lotgenoten verraden hebben immers geen leven meer.

Volgens Johne houden Simeone en Van Donselaar hem tegen en zeggen hem op zijn plaats te blijven. Hij geeft daaraan gehoor omdat zij, naar zijn zeggen, gespannen zijn en hij agressie vreest. Even later ziet hij Van Donselaar en Simeone beiden op de weefstoel klimmen die onder de lichtkap staat. Ze grijpen om beurten snel een van de ijzeren stangen onder de lichtkap, trekken zich daaraan op en werken zich door de opening naar buiten. Via het openstaande klapraam verlaten zij het lokaal. Johne, de meewerkende getuige, verklaart dat hij niet wist of Simeone, Van Donselaar, Kleermans en Mohringen afspraken hadden gemaakt om elkaar bij de vlucht te helpen. Johne denkt van wel, omdat anders Kleermans en Mohringen niet op de uitkijk waren gaan staan.

Gedurende de tijd dat Van Donselaar als eerste op de weefstoel klimt tot diens vlucht met Simeone hebben ze bewaarder Van der Bok niet gezien. De gevangene Van Breemen komt in de weefzaal terug als de ontvluchting achter de rug is, net als Kleermans en Mohringen. Zij maken op John de indruk dat ze alle drie van de geplande ontvluchting kennis dragen. Mohringen heeft volgens hem de dag ervoor geprobeerd een schroef van het rooster onder de andere lichtkap los te draaien, wat hem echter niet gelukt is. Volgens de andere getuige, de 31-jarige boerenarbeider Jacobus Josephus Rooseboom uit Genep, heeft Mohringen dat op de zelfde dag wel met succes gedaan. Ook hij gelooft dat de andere drie medeplichtig zijn. Mohringen met deze verklaring geconfronteerd wordt boos en noemt hen 'liegbeesten'. Al eerder bleek een schroefje losgedraaid.

Directeur Steenmeijer vertelt dat namelijk als hij

Het gevangeniscomplex vanuit de lucht. Foto van de Luchtvaartafdeling van de Kon. Landmacht uit 1933. Het Paleis van Justitie aan de wal is in 1912 gebouwd. Vermoedelijk bevond zich daar in 1907 de muur waarover de gevangenen ontsnapten. (Foto: Stadsarchief)

De noordwesthoek van de grote binnenplaats. Een opname van Pierre Weijnen uit 1912. (Stadsarchief, reproductie)

verhoord wordt. Een week of vijf daarvoor werd dat opgemerkt en het euvel is volgens hem toen verholpen. Steenmeijer merkt dan ook op dat hem niet bekend was dat de spijlen zo kwetsbaar waren.

Van Breemen verklaart dat, toen hij naar het toilet ging, bewaarder Van der Bok achter de tafel zat. Hij zou in gedachten verzonken zijn, met de hand onder zijn kin. Naar zijn zeggen heeft hij Van Donselaar

De politiebrigade van de Amsterdamse politie staat gereed om een gevangene weg te brengen (ca. 1900).

afgeraden om te vluchten, maar zijn woorden komen ongeloofwaardig over als we de eerder genoemde John geloven. Een andere gedetineerde beweert dat Van der Bok een boek aan het lezen was. Hij herkent het boek, omdat hij het zelf al eens uit de bibliotheek geleend heeft. Op een vraag van de politie of dat zo is, ontkent Van der Bok dat nadrukkelijk.

Vijf minuten na de ontvluchting komt Van der Bok de weefzaal in en vraagt of iemand Simeone heeft gezien. Niemand antwoordt, wat in kringen van gedetineerden een gebruikelijke code is. Naar Van Donselaar vraagt hij niet, wat op zijn minst vreemd te noemen is bij het geringe aantal gedetineerden op die zaal. Ook had hij aan de achtergebleven klompen kunnen afleiden dat Van Donselaar ontbreekt.

Van der Bok in het nauw

Van der Bok verkeert in een moeilijke positie. Hij moet toezicht houden op twee zalen, maar komt nauwelijks van zijn stoel af om de andere zaal te controleren. Alleen als hij Simeone een paar keer

naar de andere zaal ziet gaan, staat hij op en stuurt hem terug naar zijn eigen werkplek. Alleen op het moment van de ontvluchting niet. Het lijkt erop dat hij een weinig daadkrachtig figuur is, wat bangelijk uitgevallen, hetgeen hij camoufleert met een geringe motoriek. Als bewaarder Laarakkers binnenkomt om Van der Bok af te lossen, zegt Van der Bok naïef, dat hij Simeone mist. 'Dat is ook een bak', antwoordt Laarakkers. 'Ik hoor net van collega Geerts dat iemand buiten vroeg of er iemand is ontsnapt, omdat er een man van de muur sprong.' Hoewel Van der Bok voelt dat er iets mis is, reageert hij nog met een laconiek 'kom, kom, maak geen gekheid, laat mij niet schrikken'.

Het hoofd van de bewaking, majoor Schut, komt vervolgens binnen en Van der Bok meldt hem dat hij Simeone mist. 'Waar is Van Donselaar?', vraagt Laarakkers, kijkend naar de klompen op de werkzaal. 'Dan is die ook weg', stamelt Van der Bok.

Inmiddels is de directeur geroepen die niet anders kan constateren dan dat er twee gevangenen verdwenen zijn. Hij snelt terug naar zijn kamer om de politie telefonisch te informeren. De lijn is echter bezet waarop de directeur één van de bewaarders naar achtereenvolgens het bureau van politie, de voorzitter van het college van regenten en de Officier van Justitie stuurt.

Gepakt

Van Donselaar, zonder schoenen, en Simeone weten over het dak naar de zijkant van het gebouw te lopen en zich daar langs de muur, waaraan veel klimop groeit, naar beneden te laten zakken. Een wachtmeester van de veldartillerie die in de Kruisbroederskerkhof op een stoel zat uit te rusten verklaart dat hij om drie uur één van hen naar beneden hoorde ploffen. Als hij overeind komt, ziet hij er één blootshoofds richting Pettelaarseweg lopen. Even twijfelt hij of het een werkmans is of een gevangene, maar dan ziet hij een bewaarder die naar de gevangenis loopt. 'Is er iemand soms ontvlucht?', vraagt hij achteloos. De bewaarder neemt de vraag mee als hij naar binnen gaat.

Uit het krantenbericht van twee dagen later komen we aan de weet dat Van Donselaar tijdens de vlucht steeds angstig omkijkt, waar de doorgewinterde Simeone zich aan ergert. 'Kijk toch voor je', snauwt hij hem toe. Om hun tocht te bespoedigen houden ze fietsers aan met de vraag of ze de tweewieler even mogen lenen. Maar de fietsers gaan daar niet op in. De vluchters gaan zelfs nog het café van Van Schijndel binnen met de vraag of ze Van Schijndels fiets even mogen gebruiken, maar ook dat levert niets op.⁴

Het gerucht gaat snel rond. Twee mannen uit de buurt van de gevangenis die het nieuwtje vernemen lopen met nog een paar mensen de Pettelaarseweg op richting Sint-Michielsgestel. Zij worden ingehaald door twee fietsende marechaussees. De mannen vertellen later dat zij in de bossen van De Gruijter mee hielpen zoeken. Daar, in het struikgewas vinden zij, liggend op de buik, Simeone. Hij heeft tussen zijn broekband een mesje, dat hij echter niet gebruikt. De mannen houden hem vast en leveren hem over aan marechaussee Manie. Gelukkig komt er een rijtuig aan, waarin de Procureur-Generaal zit, die welwillend het voertuig afstaat om de gearresteerde vluchteling naar zijn basis terug te brengen. Even later vindt politieagent Mutsaers de tweede boosdoener Van Donselaar, verborgen onder dood gras. Ook hij wordt met de dan al weer gereedstaande koets naar de gevangenis gebracht.

Sancties

Wat in de stukken opvalt, is de grote betrokkenheid van de buurt, de alertheid van politie en marechaussee en het engagement van de hoge magistratuur die zijn rijtuig aanbiedt.

Iedereen is gerust. De ontvluchte gevangenen zijn terug. Dirk van Donselaar krijgt later voor de vernieling een extra straf van vijf dagen.⁵ De ontvluchting wordt hem niet aangerekend. Die handeling is sinds de nieuwe wetgeving van 1886 niet meer strafbaar. Maar het muisje heeft nog een staartje, want hoe kon die ontvluchting gebeuren in de aanwezigheid van een bewaarder?

Van der Bok had volgens collega's en zijn superieuren het vervelende gedrag van Simeone moeten rapporteren of in het ergste geval letterlijk de noodklok moeten luiden. Weliswaar zou de laatste ingreep wel wat overdreven zijn overgekomen, maar toch was dat beter geweest dan alles op zijn beloop te laten. Niet dat ze Van der Bok verdachten van medeplichtigheid, maar wel dat hij de ontvluchting had kunnen voorkomen.

Dat blijkt later dan ook. Hij wordt wegens nalatigheid vervolgd. De Officier van Justitie eist op 2 november 1907 voor de rechtbank een geldboete van 25 gulden of 50 dagen hechtenis. De rechtbank echter spreekt hem vrij,⁶ waartegen het Openbaar Ministerie op 6 december 1907 in hoger beroep gaat. Het Gerechtshof bevestigt met vier beëdigde verklaringen de vrijspraak. Maar daarmee is de kous nog niet af. De Minister van Justitie is van mening dat de 'wijze van dienstvervulling van deze beambte moeilijk kan worden gehandhaafd en dat het dienstengevolge in mijn voornemen ligt, hem bij eerstvolgende gunstige gelegenheid over te plaatsen naar een ander gesticht. Ik verzoek U van der Bok met den inhoud dezer bekend te willen maken'.⁷ Ook het college van regenten kan zich in die opvatting vinden en wil hem daarnaast in een lagere rang plaatsen. Dat zou op het overige personeel een gunstige uitwerking kunnen hebben.⁸ De bewindsman neemt dat advies echter niet over. Hij plaatst Van der Bok op 16 juni 1908 over naar de gevangenis in Utrecht zonder verplaatsingskostenvergoeding.⁹

Tot slot

Hoewel het duidelijk is dat bewaarder Van der Bok op de bewuste dag in het uitoefenen van zijn taak niet de meest actieve man bleek, lijkt de disciplinaire straf van de minister buitenproportioneel. Een schriftelijke berisping zou meer in de lijn hebben gelegen. De ongelukkige plek van het tafeltje waar bewaarder Van der Bok achter zat maakte het voor hem onmogelijk om tegelijkertijd op beide werk-

zalen zijn aandacht te vestigen. Niemand was op het idee gekomen het tafeltje op een andere plaats neer te zetten.

Het is tekenend dat Van der Bok klaagde over zijn gebrek aan vertrouwen in het effect van rapportage en daarom maar geen melding maakte van het gedrag van Simeone.

De gevangenisleiding blijkt weinig oog te hebben gehad voor de eenvoudige wijze waarop gevangenen de tralies konden verbuigen. Een zwak punt dat al eerder was geconstateerd, toen er een schroef was losgedraaid. Dat er daarna afdoende maatregelen waren getroffen, zoals de directeur beweerde, kan betwijfeld worden.

Vragen in parlement op 29 november 1907 door het Tweede Kamerlid Th.J. Duynstee (RKSP) brachten de belabberde toestand in de Bossche Bijzondere Gevangenis aan het licht. Er bestond grote kans op brand, de lokalen waren te klein en donker en liepen in elkaar over. Het toezicht op de gedetineerden was onvoldoende en er bestond nauwelijks ruimte voor behoorlijk werk. De minister was het met de kritiek eens en beloofde een beter onderkomen voor de categorie gevangenen met een psychische stoornis. Zijn oog was gevallen op een bijgebouw van de gevangenis in Den Haag. In de gezonde zeelucht kon men tegelijkertijd het euvel van de tuberculose bestrijden, een ziekte die overigens ook in 's-Hertogenbosch voorkwam. Bij een stemming in de Tweede Kamer waren 32 leden het er over eens dat de Bijzondere Gevangenis in 's-Hertogenbosch moest worden opgeheven terwijl 26 leden tegenstemden. Geen overtuigende uitslag.¹⁰ Het zou nog vier jaar duren voordat de minister het besluit uitvoerde.

De verhoudingen in 1907 waren in zeker opzicht nog negentiende-eeuws. Fouten en gebreken in het systeem werden eerder de lagere ambtenaren aangerekend dan de leiding. Een vakbond had misschien nog enig gewicht in de schaal kunnen leggen om voor Van der Bok een gunstiger resultaat te bereiken. Maar pas in 1909 sloten enkele bewaarders in 's-Hertogenbosch zich aan bij de vier jaar eerder opgerichte vakbond en ook toen ging dat nog met de nodige kniebuigingen.¹¹

Literatuur

- * Klaas de Graaff, *De polsslag van het kwaad. Twee honderd jaar gevangen in Den Bosch* (Den Dungen 2008)
- * Aart Vos, 'Vluchten kon altijd. Ontsnappingsen van de Bossche Gevangenispoort, 1550-1800', in: *'s-Hertogenbosch* 1 (1993) p. 77-84

Noten

- 1 Het gehele dossier inclusief de foto's is te vinden in het BHIC, Gevangenisarchief 's-Hertogenbosch, inventarisnummer 179.
- 2 Aart Vos a.w., pag. 83.
- 3 De Graaff a.w., pag. 213-226.
- 4 GA 's-Hertogenbosch: *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant* van zaterdag 14 september 1907, 1e blad, pag. 2.
- 5 BHIC, Archief Rechtbank 's-Hertogenbosch 1838-1930, inv.nr. 445, nr. 82 d.d. 28 nov. 1907.
- 6 Idem inv.nr. 445, nr. 81 d.d. 28 nov. 1907.
- 7 Gevangenisarchief 's-Hertogenbosch, inv.nr. 226, brief Minister van Justitie d.d. 24 mrt. 1908.
- 8 Idem, inv.nr. 218, brief d.d. 10 april 1908.
- 9 Idem, inv.nr. 226, brief d.d. 25 mei 1908.
- 10 GA 's-Hertogenbosch, *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant* van 30 nov. 1907.
- 11 De Graaff a.w., pag. 67.